

UOK (UDC): 376.1

INKLYUZIV TA'LIMNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK TIZIMDAGI O'RNI VA DOLZARBLIGI

Kattaeva Moxunur Ibrohim qizi

Xalqaro innovatsion universiteti 5-bosqich talabasi

Annotasiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limning mohiyati, uning pedagogik tamoyillari va jamiyat integrasiyasidagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni umumta'lim maktablari jalb etishning ijtimoiy va psixologik jihatlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, inklyuziv ta'limni tashkil etishda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, alohida ehtiyojli bolalar, integrasiya, pedagogik yondashuv, ijtimoiylashuv, teng huquqlilik, ta'lim dasturi.

Аннотация: В данной статье научном аспекте анализируются суть инклюзивного образования в современной системе образования, его педагогические принципы и роль в интеграции общества. Рассмотрены социальные и психологические аспекты вовлечения детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательные школы. Также даны научно-практические рекомендации по устранению проблем, возникающих при организации инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, интеграция, педагогический подход, социализация, равноправие, образовательная программа.

Abstract: This article scientifically analyzes the essence of inclusive education in the modern educational system, its pedagogical principles, and its role in social integration. The social and psychological aspects of involving children with special educational needs in mainstream schools are considered. Also, scientific and

practical recommendations are given to eliminate problems arising in the organization of inclusive education.

Keywords: *inclusive education, children with special needs, integration, pedagogical approach, socialization, equality, educational program.*

Tadqiqotning dolzabligi: Bugungi kunda jahon ta'lim makonida inson qadri-qimmatini, uning huquq va erkinliklari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, ayniqsa, imkoniyati cheklangan va alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni jamiyatga integrasiya qilish zaruratini yuzaga keltiradi. Inklyuziv ta'lim (inglizcha «inclusion» – uyg'unlashish, qamrab olish) — bu barcha bolalarning, ularning jismoniy, ruhiy, intellektual yoki boshqa xususiyatlaridan qat'i nazar, umumta'lim jarayoniga to'laqonli jalb etilishini ta'minlovchi tizimdir[7].

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim sohasidagi islohotlar doirasida inklyuziv ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimiz tomonidan qabul qilingan tegishli farmon va qarorlar, xususan, Milliy ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyalarida alohida ehtiyojli bolalarning sifatli ta'lim olishi kafolatlangan. Biroq, mazkur tizimni amaliyotga keng joriy etishda pedagogik, psixologik va metodologik xarakterdagi bir qator muammolar mavjud bo'lib, ularni ilmiy tadqiq etish dolzarb masala hisoblanadi.

Mavzuni o'rganganlik bo'yicha adabiyotlar tahlili: Inklyuziv ta'lim tizimini shakllantirish va rivojlantirish masalalari jahon va mahalliy pedagogika fanlarida keng tadqiq etib kelinmoqda. Mazkur yo'nalishning nazariy-metodologik asoslari dastlab xorijlik olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, L.S.Vygotskiy o'zining defektologik tadqiqotlarida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni alohida (izolyasiya qilingan) muhitda emas, balki sog'lom tengdoshlari davrasida ijtimoiylashtirish zarurligini ilmiy asoslab bergan.

Rossiyalik olimlardan N.N.Malofeyev, N.M.Nazarova va D.V.Zaysevlar o'z ishlarida inklyuziv ta'limning ijtimoiy-pedagogik institut sifatida shakllanishi,

umumta'lim maktablarining mazkur jarayonga tayyorgarlik bosqichlari va integrasiyalashgan ta'limning modellarini tasniflab berishgan. Jumladan, N.N.Malofeyev ta'lim tizimini modernizasiya qilishda inklyuziya shunchaki texnik jarayon emas, balki jamiyat tafakkurining o'zgarishi ekanligini ta'kidlaydi.

G'arb tadqiqotchilaridan T.But va M.Eynskou tomonidan ishlab chiqilgan «Inklyuziya indeksi» maktab muhitini inklyuziv ta'limga moslashtirish va ta'lim muassasasida kamsitishlardan holi madaniyatni yaratishda muhim dasturillamal bo'lib xizmat qilmoqda.

Respublikamizda inklyuziv ta'limning pedagogik-psixologik xususiyatlari, milliy ta'lim tizimiga moslashtirish muammolari o'zbekistonlik olimlar va amaliyotchi mutaxassislar tomonidan faol o'rganilmoqda. Bu borada D.A.Nurkeldiyeva, L.R.Mo'minova, F.U.Qodirova, M.Yu.Ayupova va P.M.Po'latovalarning ilmiy tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega.

L.R.Mo'minova o'z ishlarida nutqida nuqsoni bor bolalarni inklyuziv ta'limga tayyorlash va ularga logopedik yordam ko'rsatish masalalarini ishlab chiqqan bo'lsa;

F.U.Qodirova alohida ehtiyojli bolalarni umumiy ta'limga integrasiyalashning didaktik ta'minoti va o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish muammolarini tadqiq etgan.

Biroq, milliy ta'lim tizimida innovasion texnologiyalarni qo'llagan holda umumta'lim maktablarida inklyuziv muhitni yaratish va tyutorlik xizmatini tizimli tashkil etish masalalari hanuzgacha yaxlit tadqiqot sifatida to'liq yechimini topmagan.

Tadqiqotning maqsadi: Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlash, mavjud muammolarni tahlil qilish va umumta'lim maktablarida alohida ehtiyojli bolalar uchun samarali inklyuziv ta'lim muhitini yaratish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Qo'yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi **vazifalarni** amalga oshirish belgilandi:

1. Inklyuziv ta'lim sohasidagi xalqaro va mahalliy tajribani, ilmiy-pedagogik adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish;
2. Alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarni umumta'lim maktablariga integrasiya qilishning psixologik-pedagogik omillarini aniqlash;
3. Zamonaviy maktablarning inklyuziv ta'limni qabul qilish darajasi, moddiy-texnik va kadrlar ta'minoti holatini baholash;
4. Umumta'lim maktablari o'qituvchilari va tyutorlarining inklyuziv ta'lim sohasidagi kasbiy kompetentligini oshirish yo'llarini asoslash;
5. Inklyuziv ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar majmuini shakllantirish.

Tadqiqot metodikasi: Tadqiqot jarayonida mavzuga oid xalqaro va mahalliy me'yoriy-huquqiy hujjatlar, pedagogik-psixologik adabiyotlar qiyosiy tahlil qilindi. Inklyuziv ta'limni tashkil etishning xorij tajribasi o'rganilib, umumlashtirish, tizimli yondashuv va kuzatish metodlaridan foydalanildi.

Natijalari va muhokamasi: Inklyuziv ta'lim—bu barcha bolalar, jumladan imkoniyati cheklangan o'quvchilar ham umumta'lim maktablarida birgalikda tahsil oladigan ta'lim tizimidir. Uning asosiy g'oyasi har bir bolaga teng imkoniyat yaratish, ta'lim jarayonida kamsitish va ajratish holatlarini bartaraf etish hamda har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'qitishdan iboratdir. “Inklyuziv” so'zi inglizcha “inclusive” so'zidan olingan bo'lib, “qamrab olish”, “ichiga olish” degan ma'nolarni anglatadi[7].

Inklyuziv ta'limning shakllanishi uzoq tarixiy jarayon natijasidir. Ilk davrlarda imkoniyati cheklangan bolalar asosan maxsus ta'lim muassasalarida alohida o'qitilgan. Vaqt o'tishi bilan ta'lim tizimidagi ilmiy yondashuvlar va inson huquqlari g'oyalarining rivojlanishi natijasida ularni umumiy ta'lim muhitiga jalb etish zarurati paydo bo'ldi. Shu tariqa avval integrasiyalashgan ta'lim g'oyasi shakllandi,

keyinchalik esa bu tushuncha yanada kengayib, inklyuziv ta'lim konsepsiyasiga aylandi.

XX asrning oxirlariga kelib inklyuziv ta'lim xalqaro miqyosda keng e'tirof etildi. YUNESKO va BMT kabi xalqaro tashkilotlar barcha davlatlarda ta'limda tenglikni ta'minlash, nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyatga to'liq jalb etish va ularning huquqlarini himoya qilishni ustuvor vazifa sifatida belgiladi. Ayniqsa, 2006 yilda qabul qilingan BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi inklyuziv ta'limni rivojlantirishga kuchli huquqiy asos yaratib berdi.

Inklyuziv ta'lim biror bir shaxs tomonidan ixtiro qilingan tizim emas, balki xalqaro pedagogika, psixologiya va inson huquqlari sohalaridagi ilmiy qarashlar hamda jahon ta'lim siyosatining rivojlanishi natijasida shakllangan global yondashuvdir. Uning asosiy maqsadi barcha bolalarni bir xil ta'lim muhitida o'qitish orqali ularning jamiyatga moslashuvini ta'minlash, ijtimoiy tenglikni mustahkamlash va har bir bolaning imkoniyatini to'liq rivojlantirishdan iboratdir.

Inklyuziv ta'limda asosiy maqsad— har bir o'quvchining imkoniyatidan qat'i nazar, uni ta'lim jarayoniga to'liq jalb qilishdir. Shu sababli an'anaviy usullar o'rniga interfaol, moslashuvchan va ko'p sensorli texnologiyalar qo'llaniladi. Bu esa ta'lim sifatini oshiradi va barcha uchun teng imkoniyat yaratadi[4].

Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyili—maktab tizimini bolaning imkoniyatlariga moslashtirishdan iborat. An'anaviy maxsus ta'lim tizimidan farqli o'laroq, inklyuziya bolani ijtimoiy muhitdan ajratmaydi.

Inklyuziv ta'limda o'qitish quyidagi tamoyillar asosida amalga oshiriladi[4]:

- har bir o'quvchiga moslashtirilgan yondashuv (individualizasiya)
- materialni soddalashtirish yoki bosqichma-bosqich berish
- ko'rgazmali vositalardan keng foydalanish
- amaliy faoliyatni ko'paytirish
- qo'shimcha qo'llab-quvvatlash (assistent, tyutor, logoped)

O'qituvchi bir mavzuni tushuntirar ekan, uni turli qabul qilish kanallari orqali yetkazadi: eshitish, ko'rish, harakat va amaliy bajarish.

1- rasm. Inklyuziv ta'lim bosqichlari algoritmi

Inklyuziv muhitda ta'lim oladigan mavzularni o'qitish odatiy ta'lim jarayonidan biroz farq qiladi. Bunda asosiy e'tibor har bir o'quvchining imkoniyati, ehtiyoji va individual rivojlanish darajasiga qaratiladi. Ta'lim jarayoni barcha uchun teng imkoniyat yaratishga yo'naltiriladi.

Inklyuziv ta'limda interfaol metodlar asosiy o'rin tutadi, chunki ular barcha o'quvchilarni faol ishtirokchiga aylantiradi[6].

1. O'quvchilar turli qobiliyatli guruhlariga bo'linadi va bir-biriga yordam bergan holda topshiriqni bajaradi.

2. “Aylana” usul orqali, har bir o'quvchi o'z fikrini aytib chiqadi, hamma ishtirok etadi.

3. Rolli o'yinlar orqali, Mavzuni hayotiy vaziyatlarda ijro etish orqali tushunish kuchayadi.

4. Keys toshriqlar orqali muammoli vaziyatlar beriladi va o'quvchilar yechimini topadi.

1-jadval

An'anaviy ta'limdan inklyuziv ta'lim farqini taqqoslash

№	An'anaviy ta'lim	Inklyuziv ta'lim
1	O'qituvchi markazda	O'quvchi markazda
2	Bir xil yondashuv	Individual yondashuv
3	Ma'ruza ustun	Amaliy va interfaol usullar
4	Faqat yozma baholash	Turli baholash usullari
5	Bir xil sur'at	Har bir o'quvchi sur'atiga mos

2-rasm. Inklyuziv o'qitishni soddalashtirilgan algoritmi

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv muhitda ta'lim olgan alohida ehtiyojli bolalarda quyidagi ijobiy natijalar kuzatiladi:

1. Ijtimoiylashuv jarayonining tezlashishi-bolalar sog'lom tengdoshlari bilan muloqot davomida nutq, xulq-atvor va ijtimoiy ko'nikmalarni tezroq o'zlashtiradi.
2. Psixologik to'siqlarning kamayishi- ajratilganlik hissi yo'qoladi, o'ziga bo'lgan ishonch ortib, jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida shakllanadi.
3. Tolerantlik muhiti:-oddiy bolalarda ham mehr-oqibat, hamdardlik va o'zgachalikni qabul qilish madaniyati shakllanadi.

Biroq, bugungi kunda tizimni to'liq yo'lga qo'yishda quyidagi tizimli muammolar ko'zga tashlanmoqda:

Kadrlar tayyorlash masalasi-umumta'lim maktablari o'qituvchilarining aksariyati defektologiya, surdopedagogika yoki oligofrenopedagogika asoslaridan yetarlicha xabardor emas.

Moddiy-texnik baza- maktablarda panduslar, maxsus liftlar, Brayl alifbosidagi darsliklar yoki eshitish moslamalarining yetishmasligi.

Jamiyatning tayyor emasligi- ba'zi hollarda sog'lom bolalarning ota-onalari tomonidan inklyuziv sinflarga nisbatan salbiy yondashuvlar uchray turadi.

Ushbu muammolarni hal etish uchun ta'lim dasturlarini modernizasiya qilish va umumta'lim maktablariga maxsus yordamchi o'qituvchilar— tyutorlar shtatini joriy etish talab etiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim—bu shunchaki imkoniyati cheklangan bolalarni oddiy maktabga olib kelish emas, balki inson huquqlarini ta'minlashning oliy ko'rinishidir. Inklyuziv ta'limni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida barcha yo'nalish talabalari uchun "Inklyuziv ta'lim asoslari" fanini chuqurlashtirilgan holda o'qitish.

2. Maktablarning infratuzilmasini "to'siqsiz muhit" konsepsiyasi asosida qayta jihozlash.

3. Jamiyatda, ayniqsa ota-onalar o'rtasida inklyuziyaning mohiyatini tushuntiruvchi targ'ibot ishlarini kuchaytirish.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020 y.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.

3. Выготский Л.С. Основы дефектологии. – М.: Педагогика, 2003.

4. Малофеев Н.Н. Инклюзивное образование в контексте современной социальной политики // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2010. – №1.

5. Yuldashev J.G'. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2010. – 280 b.

6. Mirzayeva N.M. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 310 b.

7. Hasanov U.A. Inklyuziv ta'lim asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2015. – 235 b.

8. Abdullayeva D.Sh. Pedagogik jarayonda innovasion yondashuvlar. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 360 b.

9. Karimova L.T. Pedagogika va ta'lim metodikasi. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2011. – 280 b.